

תהליכי הסדרת קונפליקטים בישובים הערבים בקשר לדגם הבעלות על הקרקע

סעיד סלימאן ויצחק שנל

תקציר

דגם הבעלות על הקרקע שהתפתח בישובים הערביים במדינת ישראל במאה וחמישים השנים האחרונות, הביא ליצירת קונפליקטים בין המשפחות השותפות בקרקע. לפי דגם זה הקרקעות עדיין משותפות בין משפחה מורחבת אחת ולעיתים בין כמה משפחות מורחבות. מאמר זה בא לנתח את תהליך ההסדרה של קונפליקטים הללו: מדוע הם נוצרו, כיצד נוהלו וכיצד הם נפתרו. המתודולוגיה של המחקר התבססה על מחקר עומק בישוב ערבי באמצע הגליל. תוצאות המחקר האיכותני תוקפו באמצעות מחקר כמותי בארבעה עשר ישובים ערביים בגליל. תוצאות המחקר מראות כי דגם הבעלות על הקרקע מביא לעיכוב בפיתוח הקרקע, מאחר ומספר בעלי זכות ירושה המחזיקים בקרקע הולך וגדל בעוד הקרקע לא רשומתיהם של המחזיקים הנוכחיים אלא עדיין רשומה על שמות הבעלים המקוריים בעת רישום הקרקע בתקופה הבריטית. מצב מעכב פיתוח הקרקע על ידי המחזיקים הנוכחיים אלא שמוקד השליטה על הקרקע עדיין נתון בידי הזקנים על שם רשומה הקרקע. לאור האמור לעיל צריך לעודד רישום הקרקע על שמות המחזיקים הנוכחיים ואפשר לעשות זאת בצורות שונות בין אם זה על ידי עריכת תכניות של איחוד וחלוקה, מחיקת חובות עבר וכד'.

מלות מפתח: דגם בעלות על הקרקע, משפחה מרחבת, הסדרה של קונפליקטים.

הקדמה

דגם הבעלות על הקרקע שהתפתח בישובים הערביים בארץ מבנה קונפליקטים סביב חלוקת הקרקע בין הבעלים השותפים בקרקע. מטרת המאמר היא לנתח את מבנה הקונפליקטים הללו ולתאר את תהליכי הסדרת קונפליקטים הללו. ניטען כי גורמים פנימיים וחיצוניים לחברה הערבית ממסדים קונפליקטים אלה. לצד מדיניות תכנון בלתי רגישה לנהגים הערבים המסורתיים ומדיניות הפקעת קרקעות בשנות החמישים השפיעו על היווצרות הקונפליקטים הריבוי הטבעי הגבוה בשנות ה-60 ונוהגי הירושה. האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל הכפילה את עצמה פי שש מאז קום המדינה בעוד עתודות

סלימאן, ס. ושנל,
י. (2012). תהליכי
הסדרת קונפליקטים
בישובים הערבים
בקשר לדגם הבעלות
על הקרקע. **תכנון,**
(2)9 : 45-67.

הקרקע המוחזקות בידי ערבים הצטמצמו משנות ה-50 בעקבות סדרה של הפקעות של קרקעות (דוח עמותת סיכוי, 2009). מספר היורשים הולך וגדל במרוצות השנים כתוצאה משיטת הירושה הנהוגה בישובים הערביים בארץ, לפיה הקרקע מתחלקת בין הבנים שווה בשווה. שטח קרקע ממוצע התחלק במרוצת שלושת הדורות האחרונים לכ- 20-50 יחידות כך שרבים נותרו ללא שטחים מספקים למגורים ורבים אחרים נאלצים להסתפק בשטחים קטנים בלבד. בהעדר נטיה להגר לעיר היהודית נוצר לחץ קשה על שטחים לבניה בתחומי היישובים הערבים. על רקע זה בולטת הנטייה של משקי הבית להימנע מהעברת בעלות ישירה על הקרקע ורישום לא מדויק של הבעלויות באופן שמעצים את הקונפליקטים בין היורשים הפוטנציאליים. על רקע זה נשאלת השאלה כיצד מנוהלת הקרקע על ידי החמולות והמשפחות המורחבות במהלך ההורשה של קרקע והפיכתה למשאב דיור. מהן הסיבות לקונפליקטים סביב שאלת הקרקעות וכיצד מנהלים השחקנים את הקונפליקטים הללו. כמו כן נדון בסיכום על ההשלכות חברתיות והתכנוניות של תהליכים אלה.

המחקר הוא בעיקרו מחקר איכותני בישוב ממרכז הגליל שאוכלוסייתו המוסלמית מייצגת את התהליכים המתרחשים ביישובים מוסלמים בישראל בכלל. תוצאות המחקר האיכותני תוקפו באמצעות מחקר כמותי שכלל מאתיים מרואיינים בארבעה עשר יישובים ערבים בגליל. הנחקרים נשאלו על מבנה הבעלות על הקרקע ועל האופן בו גורם הקרקע השפיע על קבלת החלטות הדיור שלהם.

הגדרת מושג הקונפליקט והשלכותיו השונות:

קיימת ספרות עשירה המתארת את מושג הקונפליקט. לפי האינציקלופדיה האמריקאית, קונפליקט מציין בד"כ מקרה של חוסר נוחות ולחץ נפשי העובר על הפרט כתוצאה מאי התאמה או ניגודיות בין שניים או יותר מרצונותיו וצרכיו של הפרט (The Encyclopedia Americana international, 1992). לעומת זאת האינציקלופדיה של מדעי החברה מבלטה את המורכבות של מושג הקונפליקט, והיא דנה במשמעויות ובקונטציות השונות של המושג בהיבטים פסיכולוגיים, פוליטיים, חברתיים וכד'. מנקודת מבט פסיכולוגית לדוגמא: מציין מושג הקונפליקט עמדה, בה ימצא עצמו הפרט מעורב בשתי פעילויות או יותר שיש ביניהן סתירה. במימד הפוליטי: קונפליקט מציין עמדה תחרותית בה שני צדדי הקונפליקט יהיו מודעים לאי ההתאמה בעמדותיהם העתידיות, וכל אחד מהם יאלץ לנקוט בעמדה שאינה עולה בקנה אחד עם האינטרסים של הצד השני או של הצדדים האחרים (Murray, 1968).

לעומת זאת, לויס קוזר ולורה נאדר התעניינו במימד החברתי והאנתרופולוגי של הקונפליקט. מבחינה חברתית, קונפליקט מייצג מאבק סביב ערכים, שמייצגות את מסגרת ההתייחסות של צדדי הסכסוך, דרישות, כח, או סביב משאבים מוגבלים ונדירים. כאשר המטרה אינה רק קבלת אותם ערכים רצויים, אלא נטרול, גרימת נזק או הסרת מתחרים וסילוקם. הקונפליקט, במקרים כאלה, כמו שקובע קוזר, יכול להתרחש בין פרטים בודדים, בין פרטים וקבוצות והוא יכול להתרחש גם בין קבוצות, או בין קבוצות בינן לבין עצמן או בתוך הקבוצה או הקבוצות עצמן. ההסבר לכך אומר קוזר כי קונפליקט הוא אחד האספקטים החשובים של החיים החברתיים שלנו (Cosser, 1968). בקשר למימד האנתרופולוגי טוענת לורה נאדר כי קונפליקט

נוצר כתוצאה מתחרות בין שני צדדים לפחות, כשכל צד יכול להיות מיוצג על ידי פרט, משפחה או חברה שלמה. בנוסף לכך יכול להיות שצד הקונפליקט הוא שכבה חברתית, רעיונות, ארגון פוליטי, שבט או דת. משום כך קונפליקט קשור ברצונות ובמטרות הלא תואמות ומאופיין בהמשכיות, דבר שמבדיל בינו לבין סכסוכים אחרים הנגרמים עקב כעס ונמשכים לתקופה קצרה מאוד (Nader, 1968).

ככלל, פוליטיקאים, מאפיינים שלושה היבטים: ראשית כאל עמדה תחרותית דינאמית, בה כל השחקנים מודעים לאי התאמה או ליגודיות בעמדות העתידיות האפשריות ביניהם אך כל אחד מהצדדים נאלץ לנקוט בעמדה המנוגדת לאינטרסים המודעים של הצד השני. על כן, היו כאלה ששמו דגש על המימד התחרותי בהגדרת קונפליקט, כאשר קונפליקט נחשב לאחת מצורות ההתנהגות התחרותיות בין הפרטים או בין הקבוצות. קונפליקט מתרחש ברגע ששני פרטים או שני צדדים ויותר מתחרים ביניהם סביב מטרות מנוגדות, בין אם הן אמיתיות או דמיוניות, או סביב משאבים מוגבלים. שנית, הקונפליקט מאופיין במונחי פשטות וישירות, כאשר הוא מתואר כפעולה תחרותית גלויה או אפשרית בין צדדיו. הגדרה זו מבחינה בין קונפליקט לבין סוגים אחרים של תחרות כמו משחקי ספורט לדוגמה. במשחקי ספורט, אנשים משחקים ומשתפים פעולה ביניהם, כדי ליהנות מהמשחק. בקונפליקט המטרה תהיה הפוכה מאחר וכל צד מנסה לגרום נזק כלכלי ונפשי למתחרים האחרים.

שלישית, קונפליקט מוגדר כמאבק בין רצונות ונטיות. והוא נוצר כתוצאה מהבדל במניעיהם, תפיסותיהם, מטרותיהם ושאיופיהם של צדדיו. מה שמוביל אותם לקבלת החלטות ולאמץ מדיניות שונות שקיימת לגביהם חוסר הסכמה (Pruitt & Rubin, 1986).

לובו וסטול מציעים הגדרה מבנית לפיה מושג הקונפליקט משקף עמדה שבה לשני צדדים או יותר יש מטרות, ערכים או אינטרסים שקיימות ביניהן סתירה מבנית. לכן, החלטה של אחד הצדדים בקונפליקט מסכנת אינטרסים של הצד השני. מכאן שהקונפליקט נובע מחוסר התאמה בין המבנים והאינטרסים של הצדדים דבר שגורם להתנגשויות פוליטיות בין הצדדים לקונפליקט. הגדרה אחרת לקונפליקט מתמקדת במימדים הנפשיים של הקונפליקט, במיוחד אלה הקשורים ביחסי הקבלה והדחיה של צדדי הקונפליקט. כאשר היא מגדירה קונפליקט כאיכות הדדית בין הפרטים, הקבוצות, העמים או המדינות (Lopez & Stole, 1989).

על סמך ההגדרות והתובנות השונות לקונפליקט, קיימים שני עקרונות בסיסיים להגדרת מושג הקונפליקט:

- העיקרון הראשון, קשור במצב הקונפליקט עצמו: תחילה, הוא מניח שיש סתירה או ניגודיות באינטרסים ובערכים של שני צדדים או יותר. שנית, צדדי הסכסוך מודעים לסתירה שקיימת ביניהם. בנוסף, קיים רצון של צד אחד או של שאר הצדדים לנקוט בעמדה שלא בהכרח באה בקנה אחד עם רצונותיהם ונטיותיהם של שאר הצדדים, אלא קיימת התנגשות ביניהם.
- העיקרון השני, קשור בצדדי הסכסוך: אפשר להבחין בין שלוש רמות של צדדי הסכסוך. הדרג הראשון קשור לקונפליקטים המתרחשים בין פרטים בודדים, כאשר המעורבים בסכסוכים מהסוג הזה יכולים להיות:

זוגות נשואים, קרובים, שכנים וכד'. קונפליקטים מהסוג הזה מביאים בדרך כלל לניתוק הקשרים החברתיים בין צדדי הסכסוך לטווח הרחוק.

בדרג השני הקונפליקט מתרחש בין קבוצות, כאשר צדדי הסכסוך הם רבים יותר מהסוג הראשון והוא רחב יותר. בדרג השלישי הקונפליקט קשור למדינות, מה שנקרא קונפליקט מדיני ובדרך כלל הוא רחב יותר ומורכב יותר משני הסוגים שתוארו קודם (Panelli, 2004).

לסיכום, אפשר להגיד כי קונפליקט הוא מצב בו קיימים שני צדדים או יותר הנמצאים בניגוד, של אינטרסים, תפיסות, ערכים, מטרות, דעות וכיו"ב, ואשר מתקיימת ביניהן תלות הדדית סביב יכולת מימוש המרכיב הנמצא בניגוד (האינטרס, הצורך וכן הלאה). צדדי הסכסוך יכולים להיות פרטים בודדים, קבוצות וכד' בעוד המרכיב הנמצא בניגוד יכול להיות ניצול משאבים כמו קרקע. הוא נמשך לזמן רב, ויכול להתפתח ליחסי איבה בין הצדדים המעורבים בו, ואף ניתוק הקשרים החברתיים ביניהם.

התפתחות דגם הבעלות על הקרקע ביישובים הערביים

מפת הבעלות על הקרקע ביישובים הערביים עוצבה הן על ידי החלטות חוץ יישוביות והן על ידי מנהגים מקומיים שיש ביניהם סתירה (חמאסי, 2007). חלוקת הקרקעות בין בעלים פרטיים התבצעה בהתאם להוראות חוק הקרקעות העותומאני שנחקק בשנת 1858 ואפשר את רישומן. חוק זה היה נקודת מפנה ראשונה ברישום קרקע בבעלות פרטית, אם כי הוא לא אפשר לשייך באופן מדויק את הקרקע לבעליה. לפני חקיקת החוק היו הקרקעות בבחינת "מושע" שפירושו שיתופו של הפרט בבעלות על הקרקע במסגרת הקולקטיב הכפרי (חלאילה, 1986). על פי שיטה זו היו האדמות החקלאיות כולן במעמד מירי, כלומר אדמות מדינה שהוחכרו לכפר לצורך עיבודן, תמורת מיסים ששולמו במשותף. (ברודניץ, 1969; חמאזאי, 1998).

רישום הקרקעות שנעשה על פי חוק הקרקעות משנת 1858 ולפי חוק הטאבו משנת 1861 לא היה מבוסס על מפות. לפיכך לא הייתה כל אפשרות לדעת או לשער מיהם הבעלים של כל חלקה. חוקים אלה לא תרמו אפוא בשלב זה להיווצרות דגם של בעלות על הקרקע שלפיו אפשר היה לשרטט גבולות בין חלקות שנמצאות בבעלות פרטית, ולהבדילן מחלקות שבבעלות ציבורית. אכיפת חוק הקרקעות הייתה איטית ולא מקיפה ורישום הקרקע היה בבחינת רשות. היו בעלי קרקעות וראשי חמולות שהתנגדו לרישום ולא הזדרזו לרשום את הקרקעות שבבעלותם (היללי, 1983). נקודת המפנה השנייה הייתה חקיקת פקודת הקרקעות (סידור זכות הקניין) ביוני 1928. פקודה זו הביאה בראש ובראשונה לתיחום גבולות החלקות וקבעה את אופן רישום הבעלות. הפקודה הגדירה "גוש" כיחידת מדידה ורישום הכוללת חלקה אחת או חלקות אחדות. על בסיס הגדרת הגוש, החלקה ומסגרת הקרקע של הכפר, קבע הנציב העליון את הסדר המקרקעין בכפר והגדיר את הבעלות ביישוב (גביש, 1991). לפי החלטותיו הונפקו תעודות רישום – "קואשין" – לבעלי הזכות על הקרקע. פקודה זו הביאה גם לתחילתו של תהליך שרטוט מפות. רישום המפות נועד להיות בסיס לרפורמה במערכת הגבייה של מס הרכוש. רישום הזכויות במקרקעין הושתת על חלוקה מנהלית של היישובים ליחידת מסגרת. כל יישוב חולק לגושים ולחלקות שקבעו את מפת הבעלות.

רישום הקרקע בתקופת המנדט, שהיה מבוסס על פקודת הקרקעות ועל חוק הקרקעות העותומאני, הגדיר אילו מהקרקעות הן בבעלות פרטית, אילו בבעלות המדינה ואילו בבעלות הואקף. חלוקת הקרקע בין בעלים פרטיים נעשתה בהתאם לעוצמת החמולה, לפי מספר הגברים ביישוב, והושפעה מהחלוקה החברתית בכפרים (עראף, 1986).

אולם, חוק הקרקעות העותומאני ופקודת הקרקעות שמטרתם הייתה להסדיר את הבעלות על הקרקע ולצמצם את המושע (חמזאוי, 1998) לא הצליחו להשיג את יעדם. התוצאה הייתה הפוכה מזו שהתכוונו לה. החוקים גרמו לריכוז קרקע בידי אמידים מעטים בני המעמד הגבוה, ולהנצחת המבנה החברתי הפטריארכאלי. כתוצאה מכך החל להתפתח מעמד פועלים ואיכרים מחוסרי קרקע, וקבוצות בעלי קרקע שהחלקות שברשותם לא הצליחו לספק את כלכלתם. אנשים אלה הפכו שכירים של בעלי קרקעות או פנו לעיסוקים לא חקלאיים מחוץ לכפרים (חמאיסי, 2007).

לחוק סידור זכויות הקניין היו גם משמעויות פוליטיות רחבות יותר בהקשר של המאבק הלאומי. בתנועה הלאומית הפלסטינית התעוררה התנגדות לחוק מחשש להעברתן של קרקעות בבעלות ערבית לבעלות יהודית (אלמסעודי, 2003). קרקעות ערביות בעיקר מבעלות מאוות שלא נרשמו על שמות בעלים פרטיים, נרשמו על שם המדינה והועברו לבעלות יהודית. לדעתו שלטונות המנדט גבו סכומים גבוהים בעבור רישום הקרקע מתוך כוונה להפקיע את האדמות שבעליהן לא הצליחו לרשום אותן על שמם. (חמזאוי, 1998). מקורות עבריים סותרים טענה זו וטוענים כי חוק החזקה על הקרקע אפשר לערבים לטעון לבעלות על שטחי מאוות נרחבים שלא היו בפועל בבעלותם כך שפקודת סידור הקרקעות גרמה להגדלת שטחי הקרקע שבידי הערבים שהצליחו להוכיח חזקה על אדמות אלה (הללי, 1983).

הקמת מדינת ישראל הוסיפה רובד שלישי לדפוס הבעלות על הקרקע. קיימת ספרות רבה המראה על אובדן מסיבי של אדמות בבעלות ערבית כתוצאה מפרשנות משפטית ישראלית שביטלה את זכויות הקניין הערביות כמעט בכל סוגי הבעלות הקולקטיבית הערבית (יפתחאל וקידר, 2000; חלבי, 2000; קידר, 2004; יחב, 2007; דוח עמותת סיכוי, 2011). סוגים אלה של קרקע נועדו לפני קום המדינה, לשימושים ציבוריים או לשימוש ברוטציה (בעיקר כאדמות חקלאיות). מדינת ישראל לא הכירה בבעלות קולקטיבית, וכך אבדו מרבית האדמות של הכפריים. על פי הערכות שונות בין 4.2 מיליון ל-5.8 מיליון דונם מהן הוקנו לאפוטרופוס על נכסי נפקדים עם הקמת המדינה עקב הגדרת בעליהן כ"נפקדים" (רביע, 2007; סויד, 2003; דוח עמותת סיכוי, 2011). נוסף לכך הופקעו 40%-60% מהאדמות שהיו ברשותם של ערבים שנתרו אזרחים ישראלים באמצעות חוקים כחוק הקרקעות המבורות. קרקעות אלה הועברו לידי מנהל מקרקעי ישראל, כאשר קיימות עד היום קרקעות הנמצאות בידי מנהל מקרקעי ישראל בתוך הישובים הערביים. כיום נותרו בבעלותם של הערבים אזרחי ישראל, שהם כ-20% מאוכלוסיית ישראל, רק כ-720,000 דונמים (דוח עמותת סיכוי, 2009).

ההפקעה המסיבית של קרקעות ערביות לאורך זמן וההתפתחות של דגם הבעלות על הקרקע ביישובים הערביים כפי שתוארו קודם לכן, גרמו להקטנת שטח הקרקע שבבעלות משפחה ערבית. מאחר ומשפחה ממוצעת מפצלת את הקרקע בין סדר גודל של כחמישים יורשים על פי הנוהג של

חלוקת השטח באופן שווה לכל הבנים ולנוכח הריבוי הטבעי הגבוה שהגיע לשיעורי פרויקט של קרוב לעשרה ילדים לאישה בשנות ה-60. על פי חישוב גס נותרו בידי משפחה ערבית ממוצעת כ-2.3 דונמים קרקע שרובה מצוי מחוץ לתחומי המתאר של היישובים הערבים. מעבר לכך לחלק גדול ממשקי הבית נותרו חלקות קטנות בהרבה או שלא נותרו להן חלקות משמעותיות. מצב זה מעורר ניגודי אינטרסים ותחרות קשה על הזכות לבנות על הקרקע שרשומה על שם הסב ושמשפיקה להקצאה של מגרשי בנייה רק לחלק קטן מהיורשים הפוטנציאליים. על רקע זה חלוקת הקרקע בין השותפים נעשית לרוב על בסיס הסדרים פנימיים שנהוגים בסביבה הכפרית הלא פורמאלית, ואינם מעוגנים בהסדרים חוקיים כפי שדורשים מוסדות התכנון וחוקי המדינה.

הגורמים לקונפליקטים

אפשר לחלק את הגורמים להיווצרות קונפליקטים בישובים הערביים לשתים קבוצות של גורמים: גורמים פנימיים, הקשורים באוכלוסייה עצמה ובמערכת הנורמות והמנהגים שלה. וגורמים חיצוניים שלא קשורים באוכלוסייה עצמה אלא בגורמים חיצוניים שהביאו לעלית ערך הקרקע והגדלת התחרות עליה.

גורמים חיצוניים

קיימים גורמים שונים שלא היו קשורים באוכלוסייה עצמה אלא בגורמים חיצוניים שהביאו לעלית מחיר הקרקע בישובים הערביים:

1. אי הרחבת השטח המתוכנן המאפשר פיתוח, הביא לעליה בהיקף מחוסרי הקרקע בישובים הערביים. בסקר שערכנו בארבעה עשר ישובים ערביים בגליל, שכלל 200 משפחות, נמצא כי ל-78% לא הייתה חלקה פנויה בבעלותם בתחום המותר לבניה ול-40% אין אפשרות להוסיף דירות מעל בתיהם (סלימאן, 2011). ממצא זה תואם ממצאים ממחקרים אחרים. לדוגמא: חמאיסי (2007), מצא כי ל-75% ממשקי הבית בטיבה לא הייתה חלקה פנויה. בסקר שערך קיפניס בראשית שנות ה-90, ושכלל מדגם של 12 ישובים ערביים, התברר כי ל-64% מבני קבוצת הגיל 20-30 לא הייתה קרקע זמינה לבנייה בבעלותם (קיפניס, 1991) העלייה בהיקף האוכלוסייה מחוסרת קרקע בישובים הערביים נובעת מהעובדה שהיקף הקרקע הוא נתון קבוע לעומת הגידול באוכלוסייה והרצון להמשיך לגור באותו ישוב. בנוסף לכך, תכנית המתאר אינה כוללת את כל הקרקעות של כל החמולות בישוב ואינה מייעדת אותן למגורים. למרות שבבעלותן קרקע בישוב, חמולות נשארות ללא קרקע מופשרת למגורים בגלל תכנון שאינו מתחשב בדגם הבעלות על הקרקע ובמנהגים שמתוכם צמח דגם זה (כרמון ואחרים, 1992).
2. העדפה של רכישת קרקע פרטית על פני חכירת מגרשים לבניה המוצעים על ידי מנהל מקרקעי ישראל. הרתיעה מחכירת קרקע מדינה למגורים ממנהל מקרקעי ישראל נובעת מכמה סיבות: דמי חכירתם של מגרשים שבעלות מנהל מקרקעי ישראל אינם שונים בהרבה ממחיר הקרקע בבעלות פרטית. החיוב של חוכרי קרקע לשלם דמי

פיתוח השכונה, דבר המעלה את המחיר של מגרשים אלה פי שניים או שלוש פעמים (חמאיסי, 2007).

3. מדיניות המיסוי של הפעילות הנדל"נית (רכישת קרקע מפרטיים) מהווה מעמסה על רוכשים ומוכרים כאחד ומצמצמת את היקף עסקות המכר והרכישה של הקרקע, למרות הביקוש הגדל לעומת ההיצע המוגבל של הקרקעות (חמאיסי, 2007).

- גורמים פנימיים :

אפשר למנות גורמים שונים הקשורים לאוכלוסייה, כלומר במנהגים ודפוסי ההתנהגות שלה שהביאו להתעוררות קונפליקטים :

1. חוסר הגירה מהישובים הערביים ורוב גידול האוכלוסייה נספג בתוך הישובים עצמם. תנועת הגירה לישובים הכפריים היו בתחילת קיומה של המדינה של פליטי פנים ובדווים שנעקרו מיישוביהם ועברו לגור בישובים ערביים סמוכים. ברודניץ טוען כי הגורם המרכזי לחוסר הגירה מהישובים הערביים הינו האפשרות של מציאת חלקת קרקע ועזרה הדדית בהקמת הבית בין בני המשפחה (ברודניץ, 2009). ממצאי הסקר שערכנו בארבעה עשר ישובים ערביים מוסלמים ונוצרים בגליל, מחזקים טיעון זה מאחר והרוב הגדול של המשפחות אמרו כי הן מעדיפות להמשיך לגור בישוב על קרקע פרטית שברשותם (סלימאן, 2011).
2. שוק קרקע קשיח בישובים הערביים מגביל סחר במקרקעין. רווחת מסורת בקרב הישובים הערביים, בעיקר בקטנים שבניהם (חמאיסי, 2007), של אי מכירת קרקע כדי להשאיר אותה לבניהם ונכדיהם בעתיד. מציאות זו מביאה לבידוד ולחוסר תנועתיות בישובים הערביים הינו לשמור על קרקע לבניה לדור הבא (סלימאן, 2011). במקביל, קיימת נכונות של בני משפחה לוותר על חלקם בקרקע לטובת קרוביהם, בתמורה או ללא תמורה.
- לאור הגורמים שהוזכרו קודם התחרות על חלקת קרקע המיועדת לבניה בישובים הערביים הולכת וגדלה, שכתוצאה מכך :
 1. בחלק מהמקרים מתכחשים הנוגעים בדבר או צאצאיהם להסכמים שנעשו, מאחר וחלוקת הקרקע אינה מוסדרת באמצעות מפות במוסדות התכנון, אלא מיושמת על פי הסכמים שבעל-פה בין זקני המשפחה.
 2. האנשים רואים בקרקעות שהתקבלו בירושה כחלופה כמעט יחידה להקמת בתים ורק במקרים בודדים הם רוכשים קרקע לבניה.
 3. העצמת המתח בין השותפים בקרקע, מאחר והקרקע עדיין רשומה על שמות הבעלים המקוריים כפי שהיו בעת הרישום בתקופת המנדט הבריטי, ובני המשפחה אינם דואגים לרישום מעודכן. ככל שעובר הזמן מתרבים השותפים שירשו חלק מהקרקע, ומספר החתימות הנדרשות כדי לאשר הקמת בית של אחד מבני המשפחה, עולה. במקרים רבים שותפים לקרקע היום יותר משלושים משפחות של בני דודים ואף מעבר לכך באופן שכל משפחה זכאית לחלקה קטנה ביותר.

ניהול הקונפליקטים

הגורם שמאפיין את הסכסוכים שהתגלו בקרב אוכלוסיית המחקר הוא משכם הארוך. ישנם סכסוכים שמתמשכים על פני שלושה דורות. לעיתים הם כבויים ולעיתים הם מתפרצים כאשר אחד מבני המשפחה מתכנן לבנות בית. ניסיון למציאת פתרון לבניית בית אחד יכול להימשך כארבע שנים. הניסיונות למציאת פתרונות לסכסוכים שבדקנו נעשו בדרך כלל בצורה של דיונים בלתי פורמליים. נושאי הסכסוך עלו תוך כדי שיחות יומיומיות של בני המשפחה, בשעה שמשפחות הבנים התאספו בבית ההורים. בדיונים השתתפו לפעמים אנשים מהמשפחה המורחבת. במקרים אחדים השתתפו בשיחות משפחות מורחבות אחדות, שם נכחו גם משפחות הדודים. במקרים אחרים התנהלו הדיונים בצורה פורמלית של ישיבות מסודרות בהשתתפות גורמים מחוץ למשפחה שניסו לתווך. הדבר קרה כאשר המתיחות בין הצדדים הייתה קשה. אז דואגים המתווכים המבוגרים להשליט סדר, ולהרחיק את הצעירים, שלטענתם נוטים לפתור את הסכסוכים באלימות פיסית. דבר זה נמצא גם במחקר הכמותי בו אנשים אמרו כי מרבית הדיונים התנהלו בצורה בלתי פורמלית כחלק משגרת החיים של בני המשפחה. על אף שבדיונים שאותם בדקנו השתתפו אנשים רבים, הרי שהשתתפים המרכזיים שנטלו על עצמם עמדות מנהיגות היו המבוגרים, שטענו שהם יכולים להגיע להסכמה ביניהם. אחד מחברי ועד הסולחה אמר: " העירוב של צעירים רק יחמיר את המצב. הם נוטים להתכחש לחלוקות החקלאיות המקובלות בחברה ונוטים לפתור את הבעיה לפי החוק של המדינה".

בערבית: "תדכל אלסג'אר פס בעקד אלאמור, לאנהן בתנכרו ללקיסמה אלי נעמלת ען טריק לכבאר וברוחו ללמחכמה לחל אלמשאכל".

על כן, השתתפותם של הצעירים בדיונים הייתה בתוך המשפחה המורחבת בלבד, ולא בדיונים שהתנהלו בין המשפחות, או במפגשים שבהם נעזרו בגורמים חיצוניים. אחד המרואיינים סיפר: "בדיונים לגבי חלוקת הקרקע עם הדודים שלי השתתף אבי בלבד. אז הייתי צעיר ועסוק בלימודים ולא חשבתי כלל על העניין. אבל דע לך אם הדברים היו קורים היום לא הייתי מוותר".

טרם ניגש למיון הקונפליקטים שהתרחשו בקרב המשפחות לפי דגמים שונים של התמודדות עם קונפליקט, כפי שהוגדרו בספרות (Rahim, 1990), נתייחס לקריטריונים שהשתמשנו בהם להבחנה בין הדגמים השונים להתמודדות עם הקונפליקטים:

1. משך הזמן בו התרחשו הקונפליקטים. סכסוכים שיש בהם תחרות נמשכו זמן ארוך של ארבעה שנים ויותר בעוד קונפליקטים אחרים נמשכו חודשים ספורים.
2. מספר משתתפים: בקונפליקט מסוג תחרות ופשרה מספר המשתתפים רב ובו מעורבים כמה משפחות מורחבות של אחים בעוד בקונפליקטים כמו: שיתוף פעולה והימנעות מספר המשתתפים קטן.
3. צורת דיונים: כלומר האם הדיונים התנהלו באווירה של שיתוף פעולה והבנה, מתיחות וכד'. קונפליקטים שיש בהם תחרות היו מתוחים ועמדו להתגלגל לאלימות.

4. סוגית הדיון : הסוגיה שעמדה בלב הדיון, האם סביב חלוקת הקרקע, בחירת מיקום הבית וכד'. קונפליקטים שיש בהם פשרה ותחרות היו סביב חלוקת הקרקע. בעוד קונפליקטים אחרים כמו : שיתוף פעולה התנהלו סביב מיקום הבית, טיפוס הבית וכד'.
5. התוצאה הסופית, פתרון הקונפליקט : האם נפתר דרך מתווכים, בית משפט, בתוך המשפחה או שלא נפתר כלל. קונפליקטים שיש בהם תחרות ופשרה נפתרו דרך מתווכים, בית המשפט או לא נפתרו כלל. קונפליקטים שיש בהם שיתוף פעולה נפתרו בתוך המשפחה או לרוב על ידי עירוב קרובי משפחה.

קונפליקטים שיש בהם תחרות : בקונפליקטים מן הסוג הזה, מידת העניין בהישגיו של צד אחד היא גבוהה, ומידת העניין בהישגיו של הצד האחר לא קיימת כלל. כל צד בקונפליקט מנסה לממש את רצונותיו על חשבון הצד האחר. בסוג הזה נעשה שימוש במקורות הכח העומדים לרשותו של אחד הצדדים, כדי להשיג לעצמו את מה שהוא רוצה. מקור הכח יכול להיות מעמד בארגון, משאבים או שליטה בהם, כמו שליטה בקרקע. בנוסף קיימת הגנה מוחלטת על העמדה שכל צד מאמין שהיא נכונה.

אפשר להביא דוגמאות רבות מהמחקר לקונפליקטים שהייתה בהם תחרות. כאשר בתשעה עשר המקרים שנסקרו בתשעה מקרים התנהלו קונפליקטים שיש בהם תחרות (לוח 1). אבל בגלל המגבלות של המאמר לא נוכל לצטט את תשעת המקרים אלא נתייחס לשתי דוגמאות בלבד. מרואיין אחד לדוגמה אמר בהקשר זה : "הסכסוך לגבי הקמת בית לבני הבכור זיאד נמשך לתקופה של עשר שנים ואפילו יותר ובסוף העניין לא נפתר למרות הניסיונות החוזרים ונשנים לפתרון הבעיה. האחים שלי סירבו לחתום על תכנית הבניה של בני משום שהקרקע עדיין רשומה על שם אבי". הוא המשיך : "לאחר שאחיי התנגדו לחתום על תכנית הבנייה של זיאד ניסיתי לשכנע אותם ללא הצלחה. אז נאלצתי לערב זקנים מהיישוב כדי לפתור את הבעיה בינינו. האחים שלי לא נענו לדרישותיהם של האנשים שעירבתי אותם. הבנים שלי רצו לפתור את העניין באלימות אבל אני מנעתי מהם".

בערבית : "אלחלאף על בנאית בית אבני אלבכר זיאד אסתמר למודת עשר סנין וימכן אכתר אוכרא, ויא רית אנחל בלאכר", הוא ממשך : "בעד מא אחותי עארדו ימדו עלא אלחארטה תאעת זיאד חאולת אקנעהן לכן מא גאב נתיגה. ענדהא אדטרית אוגיה עליהן נאס תיחלו אלמשוכלי בינאתנא, ברדו מא גאב נתיגה. ענדהא ולאדי סארו יתפלתו ובהן יקאתלו, בס אנא מנעתהן".

זיאד אמר : "אני לא משקר לך כי לאחר שכל הניסיונות שלנו להגיע לפשרה עם הדודים שלי נכשלו, רציתי לפתור את העניין באלימות בתמיכת האחים שלי. אבי התנגד לך וביקש ממני ומהאחים שלי לא להתערב והבטיח לפתור את העניין בדרכו הוא. כתוצאה מכך היו לי דיונים חריפים אתו, כל פעם שהתאספנו אצלו היינו רבים. אני רציתי לפתור את הבעיה באלימות פיזית, אך הוא התנגד לך בתוקף".

בערבית : "מא בכבי עליכ בעד מא עאמאמי עארדו בנא ביתי, כנת שאב אבהדיכ אלפתרה. כנת בדי אעמל משכלה מע אמאמי פס אבוי מא רדי. וקלי האדא שוגילי מא תתדכל פיו לא אנתי ולא אחיותכ, אנא בחלו בטריקת".

דוגמא נוספת לקונפליקט שהתעורר בתוך המשפחה: מרואן בנו השני של אבו זיאד אמר כי בסכסוך עם דודו אחמד לגבי אדמת "אלוער" השתתפו הוא ואחיו הבכור זיאד בלבד לאחר שאביו נפטר. הוא אמר: "הדיונים בינינו לבין דודי אחמד היו מתוחים מאוד משום שדודי אחמד התעקש לחלק את הקרקע מחדש ולא בא לקראתנו, שוב מאחר והקרקע עדיין רשומה על שם סבי ואין חלוקה רשמית בינינו. אנחנו משוכנעים שלא מגיע לו לחלק את הקרקע מחדש. השיחות והדיונים בינינו לא הובילו לשום מקום. בשלב מסוים הגיעו אלי אנשים שרצו לתווך בינינו וביקשו ממני להסכים לדרישה של הדוד שלי ולחלק את הקרקע מחדש". הוא מוסיף: "המתחים בינינו נמשכו ועמדו להתגלגל לאלמוות פיזית מאחר והאחים הקטנים שלי ובניי רצו לריב עם בני הדוד שלי ולפתור את העניין בכוח משום שלכולם יש אינטרס בקרקע. אני מנעתי מהם ואפילו איימתי עליהם שלא יתערבו. לאחר דיון בבית המשפט הצלחנו להקים בית באדמת אלפרש".

בערבית: "אנקאשאת אלי סאראת בינא ובין עמי אחמד כאנת מתותרה כתיך לאנו עמי אחמד ענד וטלב יקסם אלארד מן ג'דיד ומא עמל לסאלחנא. אחנא מתאכדים אנו מא בטלעלו יקסם אלארד מן ג'דיד לאנו כל ואחד מנא עארף חוסתו. עשאן היכ כל אלחכי מעאה כאן עלפאדי ומא ג'אב נתיגה. פי מרחלה מועינה אתדכלו נאס תיחלו אלמושכלה בינא וטלבו מני אקבל קסמת אלארד מן ג'דיד". האדא אלחלאף אלי בינא תטור ולולא סתר אלא בס ואלא כאן סאר טוואש בינא לאנו ולאדי ואכותי סארו יתפלתו בדהן יעמלו משאכל מן דיקתהן. בדהן יעמרו וין בדהן ירוחו. מנעתהן יעמלו משאכל ואכתר מן היכ הדדתהן מא יתדכלו אבדן. בעד גלסאת בלמחכמה גדירנא נטלע רוכסה בלוער".

הדיונים בין משפחת אבו זיאד לבין משפחת דודו התנהלו לפי הדגם של קונפליקט שיש בו תחרות: אחיו של אבו זיאד רצו להשתלט על הקרקע תוך התעלמות מהרצון של בני משפחתו של אבו זיאד. תחילה ויתרו בני המשפחה על הזכות שלהם על הקרקע, אך מאוחר יותר מרואן, בנו השני של אבו זיאד, לא ויתר על זכות הירושה של בני משפחתו.

דוגמא נוספת לקונפליקטים שהיה בהם תחרות אפשר להביא ממשפחה אחרת, משפחת אבו עלי. הדיונים במשפחת אבו עלי החלו בתחילת שנות השמונים. אבו עלי הרגיש שהוא קופח בחלוקת הקרקע שנעשתה עם אחיו, מאחר שהאדמות של אחיו נכנסו לתכנית המתאר של היישוב בעוד הקרקע שלו נותרה מחוץ לתכנית המתאר וחלק גדול ממנה הופקע. כתוצאה מכך הוא פנה בתחילת שנות השמונים לאחיו אסעד כדי שייתן קרקע לבנייה לאחד הבנים שלו. אבו עלי מספר: "פניתי לאחי אסעד וביקשתי ממנו שייתן לי רק מקום לבית אחד כדי שאחד מהבנים הקטנים שלי יוכל לבנות. אסעד סירב ואמר לי שהרכוש כבר חולק בהסכמת כל האחים וזה לא ענייני שהחלק שלך הופקע או לא נכנס לתחום של תכנית המתאר, כשאסעד סירב דרשתי חלוקה מיוחדת של הקרקע. אחיי התנגדו בתוקף לחלוקה מחודשת של הקרקע זה בנוסף לבנים שלי שביקשו ממני לחדול מהרעיון והתחילו לשכנע אותי לכבד את החלוקה שנעשתה".

בערבית: "תוגהת לאחוי אסעד וטלבת מנו יעטיני בס מחל ואחד יעמרו פיו לולאד אלסג'אר. מא קבל ובזכור אנו קלי, אלארד תקסמת במואפקתנא

כולנא ומא פי חאגיה נרגע אנקסס מן אואל אבו גדיד. מש דאנבי אדא קסס מן ארדכ תסאדר או מש פאית בלכארטה. למא אחותי עארדו מא דלילי חיאר גייר אני אטלוב תקסים אלארד מן גדיד. אחותי עארדו האדא אלאשי ומעהן ולאדי אלי טלבו מני אזיח האיה אלפכרה מן ראסיי".

הדיונים בסוגיה זו נמשכו שנים אחדות. במהלך התקופה הזו היו דיונים בין אבו עלי לבין אחיו נוסף על שיחות שהתנהלו בין אבו עלי לבין בניו. אבו עלי מוסיף: "בניי נהגו להתאסף אצלי אחרי העבודה ובימי המנוחה משום שכולנו גרנו ביחד משום כך הנושאים האלה היו עולים לבד כל פעם שהיינו יושבים". עלי אמר: "בשנת 1985 אבי נסע למכה לחאגי (עלייה לרגל), ניצלנו את ההזדמנות וחידשנו את הבית שלו והקמנו שתי דירות לשני האחים שלי עדואן וחליל שרצו להתחתן". הדיון בסוגיה זו הופסק אז. אבל שוב הם התחדשו לפני שנה בערך כאשר אבו עלי פנה שוב לבני אחיו כדי שיעזרו לבנים שלו ויתנו להם קרקע לבנייה מאחר שלבני אחיו יש די קרקע לבנייה. אבו עלי אמר כי בני אחיו לא נענו לבקשתו והתשובה שלהם הייתה: "הקרקע כבר חולקה וכל אחד צריך להסתפק בחלק שלו ואין טעם לחלק את הקרקע מחדש".

בערבית: "אלארד תקסמת וכל ואחד לאזם יכון ראדי בנסיבוה ומא פי חאגה כל מודה נפתח הלמאודוע מן גדיד".

כשבני אחיו לא נענו לבקשתו אבו עלי פנה לבית המשפט כדי לעשות חלוקה מחודשת של הקרקע לצורך זה הוא התחיל בתהליך של צו ירושה כדי שיוכל לחלק את הקרקע מאחר שהקרקע עדיין רשומה על שם אביו עזיז וחלקה רשום על שם דודו יוסף. אבו עלי אמר: "אני לא רוצה לחלק את כל הקרקע אלא רק אדמה אחת ששטחה 12 דונם הנמצאת בתכנית המתאר של הישוב".

בערבית: " אנא מא בדי אקסס כל אלארד בס בדי אקסס ארד וחדה פאיתה בלעמאר אלי מסאחתהא 12 דונם".

אבו עלי נתקל בהתנגדות מצד בני אחיו ומצד בניו הבכורים, עלי וחמדאן. הם חששו כי לפי חוקי הדת, לא אפשר לדרוש חלוקה מחודשת של הקרקע בהיעדרם של שני הזודים שהשתתפו בחלוקה המקורית. כדי לבדוק את הסוגיה הזו ראינתי את המופתי של המועצה המוסלמית העליונה. לדבריו, לפי חוקי השריעה האסלאמית, אסור לאדם לדרוש חלוקה מחודשת של הקרקע אם עברו שנים רבות מאז החלוקה המקורית. זכותו של היורש להתנגד לחלוקת הקרקע לתקופה של שלושה ימים בלבד. אם עברו שלושה ימים מבלי שאחד היורשים התנגד אז החלוקה תהיה חוקית לגמרי. זכותו של היורש, הוא אומר, לאמוד את הערך הכלכלי של הקרקע ולהתנגד לחלוקה במידת הצורך תוך שלושה הימים. כאן בולט ההבדל בין חוקי השריעה המוסלמית התואמים את ההיגיון של חברת פלאחים לבין חוקי המשפט הישראלי. בית המשפט פסק לטובתו של אבו עלי, וציווה לחלק את הקרקע מחדש, מאחר והיא עדיין רשומה על שם אביו בעוד חוקי השריעה המוסלמית לא מתירים זאת. בניו הבוגרים של אבו עלי מבינים כי הדרישה של אביהם תביא להתקררות היחסים בין שתי המשפחות ובין עלי לבין משפחת אשתו, שהיא בת דודו של עלי, במיוחד. בניו של אבו עלי ניסו להימנע מלהכנס לקונפליקט כדי לשמור על היחסים בתוך המשפחה. כשלא הצליחו בכך, הם פנו לעזרתם של אנשים מחוץ למשפחה בניסיון לשכנע את אבו עלי לחדול מהרעיון של חלוקת הקרקע. אבל בניו הצעירים של אבו עלי צידדו במהלך של אביהם בגלל מצוקת הדיור שלהם, ומשום שהם מרגישים שקופחו בעת

חלוקת הקרקע. אפשר להצביע כאן על קונפליקט סמוי בתוך המשפחה שבני המשפחה לא היו מודעים לו.

עד כאן הבאנו דוגמאות לקונפליקטים שיש בהם תחרות, כאשר ראינו כי בדומה לכל הקונפליקטים שיש בהם תחרות, הם נמשכו לתקופה ארוכה, יותר מארבע שנים. במקרה של משפחת אבו זיאד, אחיו ניצלו את הכח שיש להם כשותפים בקרקע ומנעו תחילה מזיאד להקים בית על חלקת קרקע השייכת למשפחה ואחר כך ניסו למנוע מבניו של מראון להקים בית. הדיונים במשפחת אבו זיאד וגם במשפחת אבו עלי היו מתוחים מאוד ועמדו להתגלגל לאלמוות פיסית. בשני המקרים היה עירוב של מתווכים ואחר כך פניה לבית המשפט כדי להביא לסיום הקונפליקט.

קונפליקטים שיש בהם שיתוף פעולה: קיים ניסיון לשיתוף פעולה בין המשפחות או בתוך המשפחה כדי להשיג את המטרות של שני הצדדים. בסוג הזה קיים ניסיון לעבוד במשותף עם הצד השני על מציאת פתרון שיספק את הצרכים של שני הצדדים. זאת, תוך התעמקות בנושאים שבמחלוקת, כדי לזהות את מה שעומד בבסיס המחלוקת ולמצוא פתרון שיענה על הצרכים של שני הצדדים. מתוך תשעה עשר המקרים שנסקרו בשבעה מקרים היה שיתוף פעולה.

אפשר להביא דוגמא ממשפחת אבו חליל בה הדיונים היו פחות מתוחים, ואפשר להגיד שהתנהלו באווירה של שיתוף פעולה, למרות התערבותם של אנשים מחוץ למשפחה. חליל פנה תחילה לאמו ראופה בבקשה שתשכנע את אביו לתת לו קרקע לבנייה השייכת לאב בשולי הישוב. אולם אבו חליל לא נענה לבקשה, ורצה שבנו ימשיך לגור לידו בגלעין הישן של הישוב. כשחליל ראה שאביו מתעקש לא לתת לו קרקע לבנייה הוא עירב אנשים מחוץ למשפחה. בני המשפחה לא היו מודעים כלל לקונפליקט שהתחולל בתוך המשפחה. הדיונים נערכו בצורה בלתי פורמלית, כלומר, הנושא עלה תוך כדי השיחות של בני המשפחה. הדיונים הפורמליים נערכו כאשר חברי "הג'אחה" הגיעו לביתו של אבו חליל. אחרי הדיונים עם הג'אחה התנהלו שוב הרבה שיחות לא פורמליות בתוך המשפחה. בסוף אבו חליל השתכנע ונתן לבנו חליל להקים בית על חלקת קרקע השייכת לו, כאשר הדיונים נמשכו ארבעה עד חמישה חודשים.

אפשר להזכיר עוד מקרים אחדים שבהם הקונפליקטים התנהלו בהסכמה ובשיתוף פעולה בין בני המשפחה. כך היה במקרה של בניו של חמדאן שרצו להקים בתי וילות, אך נעתרו לבקשותיהם של אביהם, של הסב ושל הדודים, והסתפקו בבניית בית בן שתי דירות צמודות. על ידי כך הם אפשרו לבני משפחה אחרים לעשות שימוש בקרקע. כך גם במשפחת אבו חדר, ויתרה אום אכרם על רצונה שבנה יגור לידה, ואפשרה לו, בהשפעת בני המשפחה, לעבור לגור בישוב שכן. גם הדיונים בין אבו וליד ובין בנו הבכור וליד בנוגע לסגנון הבנייה של בית הבן התנהלו בדרכי נועם ובהבנה מלאה. לסיכום, אפשר לומר כי דיונים אלה היו פחות מתוחים והתנהלו בדרכי נועם והבנה. הם נמשכו לתקופה קצרה של חודשים ספורים בלבד. בנוסף לכך, לא היה עירוב של אנשים מחוץ למשפחה, פרט למקרה אחד, והם נפתרו בתוך המשפחה.

קונפליקט שהיה בו הימנעות: הכוונה היא לאי הגשמה מיידית של רצונותיהם של שני הצדדים. זאת, על ידי אי כניסה לעימות. הימנעות יכולה להיות עקיפת העניין בדרך דיפלומטית. דחיית הטיפול בנושא לזמן מתאים

יותר, או פשוט יציאה או נסיגה מתוך מצב מאיים. וזאת, כאשר לא קיימת תקשורת בין שני הצדדים או שהפתרון גורם לנזק רב יותר מאשר השגת האינטרס של אחד הצדדים. מלוח 1 המתאר את התפלגות הקונפליקטים אפשר לראות שהיה מקרה אחד בלבד שהיה בו הימנעות.

קונפליקט מן הסוג הזה, התעורר כאשר רצה בדר בנו של אבו חליל להקים את ביתו. בדר ביקש מאביו שייתן לו מגרש אחד השייך לאב תמורת ויתורו על מגרש שרכש אותו סמוך לבית האב בגלעין הישוב. בנוסף לכך הוא התחייב בפני אביו לפנות את הדירה שגר בה קודם בגלעין הישוב לטובת בן אחיו. בתחילה התנהלו הדיונים תוך הבנה ושיתוף פעולה, אבל לאחר מכן הפכו להיות מתוחים. אבו חליל אמר: "בדר בגד בי. תחילה כאשר הפר את ההסכם אתי בעניין החלפת המגרש ובפעם השנייה כאשר השתלט על דירה ומנע מבן אחיו להתרחב לגור בה. זאת הדירה שלי אני בנינתי אותה ואין לו זכות להשתלט עליה, אבל מה לעשות, אני לא רוצה להיכנס אתו לבעיות וללכך את השם שלנו, מה יגידו האנשים".

בערבית: "בדר טעני בדהרי, בלמרה אלאולא למא אחל באלתפאק ביני ובינו בתבדיל אלארד, ובלמרה אלתאניה למא אסתולא עלא אלדאר ומנע אבן אכוה יתוסע פיהא". שו בדי אעמל, מא בדל אפות מעאה למשאכל, מה בדנא אנעזר עלא חאלנא, שו בדהא תקול ענא אנאסי".

בקונפליקט זה היה אלמנט של הימנעות. אבו חליל לא רצה לכנס לקונפליקט עם בנו, כדי לשמור על הנורמות החברתיות ביישוב, לפיהן האב מוריש קרקע לבנו, ומתוך דאגה שהקונפליקטים לא יתגלו לאנשים ביישוב. והדבר החשוב יותר כי היחסים בין בדר לאביו היו מנותקים ולכן לא רצה אבו חליל להעצים את הסכסוך והעדיף להתעלם ממנו באותו זמן. אך הוא עדיין לא נסתיים ובדר דרש לאחרונה מאביו לתת לו את חלקו בקרקע אבל אביו לא נענה לבקשתו.

קונפליקטים שיש בהם פשרה: המטרה למצוא פתרון תועלת, ישים, מקובל על שני הצדדים והמספק בצורה חלקית את צרכיהם. קיים טשטוש של המחלוקת, תהליכי חילופין (תווטר לי ואוותר לך) או חיפוש אחר שביל ביניים מהיר בין שני הצדדים שבמחלוקת. היה שני מקרים שיש בהם פשרה.

קונפליקט שיש בו פשרה התנהל ברגע שסביח, בנו של אבו חליל, עמד להקים בית בשכונת "אלבוסתאן" שהייתה משותפת בין אבו חליל לבין בני אחותו. בני אחותו של אבו חליל השותפים בקרקע התנגדו להקמת הבית וטענו שזו הירושה של אמם, אחותו של אבו חליל. כשלא הצליחו לקבל את החלק של אמם בירושה הם טענו שחלוקת הקרקע לא ברורה ופנו לבית המשפט. שני הצדדים הגיעו לפשרה על פי דרישת בית המשפט. אבו חליל אמר: "בני אחותי רצו את החלק של אחותי בירושה בטענה שאני בן יחיד שלא מגיע לי לרשת את כל הקרקע של אבי. כשלא עלה בידם להשיג את מבוקשם הם פנו לבית המשפט בגלל חלוקה לא ברורה של הקרקע. בסוף הגעתי לפשרה עם בני אחותי ונתתי להם חמישה עצי זית מהחלק שלי כדי שיתנו לסביח להקים בית. כלומר אפשר לראות כי קונפליקטים שיש בהם פשרה נמשכו זמן רב כמו קונפליקטים שיש בהם תחרות. אך ההבדל בכך שבקונפליקטים שיש בהם פשרה שני הצדדים הצליחו להגיע להסכם ביניהם תמורת ויתור שני הצדדים על חלק מהדרישות שלהם.

עמדנו עד כאן על האופן שבו התנהלו הדיונים במשפחה כאשר אחד מהבנים עמד לקבל החלטה בנוגע להקמת ביתו. וראינו שקיימים סוגים שונים של קונפליקטים שעמדנו עליהם קודם שאפשר לסכם אותם בצורה כמותית כפי שרואים בלוח 1 המתאר את התפלגות הסוגים השונים של התמודדות עם קונפליקט.

לוח 1: התפלגות הקונפליקטים לפי צורת ניהול והתמודדות עם הקונפליקט

דרך ההתמודדות עם הקונפליקטים		סוג הקונפליקט
אחוזים	מספרים מוחלטים	
37	7	שיתוף פעולה
48	9	תחרות
10	2	פשרה
5	1	הימנעות
100	19	סה"כ

מקור: Rahim,1990

אפשר לראות בלוח כי סוג הקונפליקט הנפוץ היה סוג התחרות (48%) שבו שולט סגנון של מתח, צעקות ולעיתים גם אלימות פיזית. על פי הספרות, קונפליקטים שיש בהם תחרות נמשכים תקופה ארוכה מאוד, ומספר המשתתפים בהם גדול. סוג זה של דיונים התנהל בקרב המשפחות המרואיינות כאשר בדיון היו שותפות שתי משפחות מורחבות ויותר, וכאשר הדיונים התנהלו סביב חלוקת הקרקע בין הבעלים. דיונים אלה נערכו לרוב בצורה בלתי פורמלית, אך במקרים מסוימים הם הפכו לפורמליים והיה צורך לערב בהם אנשים מחוץ למשפחה. אפשר היה להבחין בכך שדיונים אלה התנהלו בשני רבדים: ברובד הראשון בוטאו הדברים שאפשר היה להציגם כלפי חוץ. בדיונים אלה השתתפו נציגים מהמשפחות המורחבות, ולרוב היה האב נציג המשפחה. ברובד השני התנהלו הדיונים כלפי פנים, בתוך המשפחה המורחבת, כאשר היו חילוקי דעות בין האב לבין בניו. ברובד זה אפשר היה לחוש במתח, והדיונים היו מלווים לעיתים בצעקות. סוג נוסף של קונפליקט נפוץ היה הסוג של שיתוף פעולה, (37%). הדיונים התנהלו שם תוך הבנה מלאה בין הצדדים. סוג זה מאופיין בדרך כלל על ידי דיונים שמתנהלים בתוך משפחה מורחבת אחת או בתוך משפחה גרעינית אחת. להבדיל מן הסוג הראשון, בסוג הזה הדיונים נסבו סביב טיפוס הבנייה, וסביב המיקום של הבית הנבחר. כמו לדוגמה, אם לבחור בבתי וילות או בדירות רגילות, אם לבנות בית המורכב משני מפלסים או להקים בית עם גג שטוח, אם להקים את הבית בסמוך לבית האב או הרחק מבית האב, בתוך היישוב עצמו או מחוצה לו. דיונים אלה התנהלו במשך תקופת זמן קצרה בהשוואה לסוג הקודם, ונמשכו חודשים אחדים או אפילו שבועות ספורים. מספר המשתתפים בדיונים אלה היה קטן בהשוואה לסוג הראשון. ממצאי המחקר הכמותי בישובים הערביים מצביעים על אותן המגמות למרות שהאנשים רצו להסתיר מידע אודות הקונפליקטים שהיו בתוך המשפחה.

פתרון הקונפליקטים

קיימת היררכיה לפתרון הקונפליקטים שהתעוררו בישובים הערביים כתוצאה מדגם הבעלות על הקרקע. כאשר דרך הפתרון שנקטה בכל אחד מהקונפליקטים תלויה בסוגית הדיון שעמדה על הפרק. קונפליקטים קלים שהתעוררו סביב טיפוס ומיקום הבית לדוגמא נפתרו בתוך המשפחה ולכל היותר על ידי עירוב קרוב משפחה במיוחד הסב. בעוד קונפליקטים שהתעוררו סביב חלוקת הקרקע נידונו במסגרות רחבות יותר, כאשר הם נידונו תחילה במסגרת המשפחה המורחבת או במסגרת המשפחות המורחבות השותפות בקרקע, כשלא עלה בידן של המשפחות לפתור את הסכסוך הם עירבו אנשים מחוץ למשפחה הנקראים "ועדת סולחה" כדי לתווך בין המשפחות. ברגע שלא עלה בידה של ועדת הסולחה לפתור את הסכסוך הייתה פניה לבית המשפט.

קונפליקטים שמוצאים את פתרונם בתוך המשפחה המורחבת: במקרים מן הסוג הזה, המשפחה מנסה לפתור את הסכסוך לבד ללא התערבותם של אנשים חיצוניים, היו שלושה מקרים כאלה. בארבעה מקרים היה עירוב של קרובי משפחה, בעיקר סבים. הזקן, במקרים אלה משמש סמכות מפשרת ומתווכת, והוא הגורם הנטרלי. העירוב של הסב נובע מהיותו מחזיק בקרקע או על שמו היא רשומה. שבעת הסכסוכים שנפלו בקטגוריה זו התנהלו סביב טיפוס או שטח הבית העומד להיבנות. והם נידונו בשיתוף פעולה מלא בתוך המשפחות מאחר ויש אינטרס משותף לשני צדדי הסכסוך, במקרה זה האב ואחד הבנים העומד להקים בית, לפתור את הסכסוך בהבנה ושיתוף פעולה. על כן משכם של סכסוכים אלה היה קצר מאוד, והם נמשכו שלושה ולכל היותר שישה חודשים.

קונפליקטים שנפתרו על ידי ועד הסולחה או "גאחה": כמעט רוב הקונפליקטים היה בהם עירוב של אנשים מחוץ למשפחה, ששימשו ועדת סולחה, "גאחה". מתוך תשעה עשר הסכסוכים שנסקרו ננקטה שיטה זו בשנים עשר. כאשר בני המשפחה המורחבת לא מצליחים להגיע להסכם ביניהם הם פונים לגורם המסורתי, הגאחה. בכל המקרים האלה המתווכים הם זקנים מהממסד המסורתי והטוענים בפניהם הם זקני המשפחה. ניתוח זה מביא אותנו למסקנה כי הנוהג של הימנעות מהעברת הבעלות על הקרקע משרת בעיקר את האינטרסים של הזקנים השומרים בצורה זו על שליטה בקרקע ועל כוחם במשפחה המורחבת. שיטה זו הייתה נפוצה גם בישובים ערביים אחרים בגליל, כפי שמראים נתוני המחקר הכמותי, ועל כן נרחיב את הדיבור עליה.

מקורו של מוסד "הגאחה" במורשת העתיקה של האוכלוסייה הערבית (חליחל, 2003 ; אלקרינאוי, 2002) מכיוון שהאוכלוסייה הערבית נשלטה על ידי מערכות חוקים שהיו זרים לתרבותה, נהגו אנשים לפנות לוועדת הסולחה שפעלה על פי חוקי השריעה המוסלמית. בעבר פעלה הגאחה לביצוע ההסכם שהושג בין הצדדים ואף יכלה לנקוט סנקציות. אי היענות לפתרון המוצע הגאחה נתפס כהתנהגות בלתי מכובדת וכבזיון של הנורמות המקובלות בחברה. אנשים כיבדו את החלטות הגאחה, ודאגו להיענות לדרישותיה משום שפחדו מעונש ומסנקציות חברתיות. לדוגמא, דבריו של מרואיין אחד: "לראש המועצה נודע על הבעיה ביני לבין הדודים שלי. הוא ביקש את רשותי להתערב לסיום הסכסוך. כשהדודים שלי לא נענו לבקשתו הוא כעס עליהם מאוד ואמר לי: "לך תקים בית ללא רשיון באחריות שלי". לעיתים,

כאשר הג'אחה הייתה מתקשה בפתרון הסכסוך היו אנשים נחלצים לעזרתה כדי למצוא פתרונות אחרים לסיום הסכסוך. אחד המרואיינים תיאר זאת כך: "ברגע שהדודים שלי התעקשו להיענות לדרישותיה של הג'אחה. דודי אביה של אשתי הציע לי להקים בית על חלקת קרקע השייכת לו ביישוב. אני התלבטתי אם לקבל את ההצעה או לדחותה משום שרציתי להקים בית על חלקת הקרקע שלי".

בערבית: "למא עמאמי מא רדכו לתווגהאת אלגאהה. עמי אבו מארתי אקתרם עלי אבני בית על ארד תאבעה אלו בלבד. תרדדת אקבל ולא לא לאני בדי אבני בית עלא ארדי".

אותו דבר אמר מרואיין אחר: "כל פעם שהג'אחה הגיעה אלי, אשתי ובני השני ניסו לשכנע אותי להיענות לדרישותיה של הג'אחה ולתת לבני הבכור קרקע כדי שיוכל להקים בית".

בערבית: "כל מרה כאנת תיגי ענדי אלגאהה, מרתי ואבני אלתאני חאוּלו יקנעוני ארוד עלגאהה ואעטי לאבני לכביר שקפת ארד יעמר עליה בית".

הגאחה מורכבת מאנשים נטרליים, בעלי מעמד בכיר בחברה, הידועים באושרם ובאמינותם. חשוב שהיא תהיה מורכבת מאנשים שמקובלים על שני הצדדים כדי שהחלטותיה תתקבלנה. אלקרינאוי וטיבו (2002) מונים ערכים תרבותיים אחדים שעל פיהם נבחרים חברי הגאחה, או חברי הסולחה: כבוד לגיל; היכרות עם ההיסטוריה של היישוב, עם המקום ועם האנשים; מעמד גבוה בקהילה המבוסס על קשרי משפחה, על מעמד פוליטי, ועל ערכים דתיים. כל הקריטריונים האלה מפנים אל זקני וראשי החמולות כאל המפשרים האולטימטיביים שבתוקף הסכסוכים משמרים את מעמדם המסורתי בחברה המודרנית.

בשנים האחרונות חל פיחות במעמדה של הג'אחה. אנשי דת וחברי ג'אחה, טוענים שאחת הסיבות לכך היא אי יכולתה של הג'אחה להציע חלופות במקרה של היעדר קרקע לבנייה. נוסף על הירידה במעמדה חל שינוי גם במטרותיה של הג'אחה. היום, מטרתה העיקרית היא שליטה במצב, ומניעת אלימות פיזית בין הצדדים המעורבים בסכסוך. במחקר הנוכחי הגענו למסקנה שבמרבית המקרים הג'אחה לא הצליחה לפתור את הסכסוך. הצד התובע נאלץ לוותר או לפנות לבית המשפט. לדוגמה, הסכסוך בין זיאד לבין דודיו נמשך למעלה מעשר שנים. לבסוף ויתר זיאד על הרצון שלו להקים בית בשכונת אלחלה. במקרה של אבו עלי, הוא לא נענה לדרישת האימאם של המסגד לוותר על הרעיון של חלוקת הקרקע בינו לבין בני אחיו, והתחיל בתהליך של חלוקת הקרקע על ידי הכנת צו ירושה בבית המשפט. ממצא זה מדגיש את העובדה שהתמעטות הקרקעות בבעלות פרטית ביישובים הערביים מחלישה את המוסד המסורתי שמפקח על המערכת החברתית כיוון שהסנקציות הכלכליות שעומדות לרשותו כדי להפעיל את סמכותו לא קיימות עוד.

קונפליקטים שנפתרו תוך פנייה לבית המשפט: הפניה לבית משפט ישראלי נעשת רק במקרים קיצוניים ועל ידי צעירים שמורדים בהוריהם ופניה זו נתקלת בהתנגדות ובתחושת בגידה מצד הפונה. הדור הצעיר המתמודד עם סכסוכים שעברו אליו מהדורות הקודמים נוטה פחות לקבל את המסגרות המסורתיות, או שלא הצליח לפתור את הסכסוך בשיטה המסורתית. דבר

שאיץ אותם לפנות לבית המשפט. בחמישה מתוך ששת המקרים, שבהם הייתה פניה לבית המשפט, הייתה פניה על ידי צעירים. טרם הפניה לבית המשפט היה ניסיון לפתור את הסכסוכים דרך ועדת הסולחה. אנשים העדיפו פנייה לוועדת הסולחה על פני פנייה לרשויות החוק מטעמים אחדים: ראשית, הרצון לשמור על הקשרים החברתיים ויחסי הקרבה. שנית, פנייה למשטרה או לבית המשפט הביאה לא אחת להעמקת הסכסוך ולעיתים אף לניתוק הקשרים החברתיים. נוסף על כך, התהליך המשפטי יכול להתמשך זמן רב ולעיתים הוא לא מסתיים בקביעה ברורה. קיימת דעה בקרב האנשים כי הזקן או המבוגרים בני המשפחה יכולים לתרום לפתרון הסכסוך בשל הכוח שיש להם, הנובע משליטתם בקרקע. דבר נוסף הראוי לציון שכמעט כל הסכסוכים שהגיעו לבית המשפט היה סביב הסוגיה של חלוקת הקרקע.

לסיכום חלק זה של הניתוח אפשר לומר כי מתוך 70 מקרים של קבלת החלטה להקמת בית שנסקרו, ב-19 מקרים, שהם כ-27%, התקיימו סכסוכים המאופיינים בתחרות. יש לציון כי מספר הסכסוכים בפועל גדול בהרבה אך מקרים רבים שהסתיימו בהבנה ובשיתוף פעולה לא נתפסו כסכסוך או שמחמת הבושה הוסוו על ידי הנחקרים. מכאן שקשה לאמת את מספר הסכסוכים הכולל שהגיע על פי השערטנו לקרוב למחצית מהמקרים. ב-13 מקרים, מתוך תשעה עשר המקרים שהתעוררו בהם קונפליקטים, שהם 68% מכלל המקרים, התנהלו הדיונים לאורך מספר חודשים לפחות אך מתוך נכונות לסיימם בפשרה. בשני שלישים מהמקרים הסכסוך היה על חלוקת הקרקע. בשלושה מקרים התנהלו הדיונים בנושא טיפוס הבנייה, ובשני מקרים בנושא מיקומו של הבית. בקטגוריה "אחר" כללנו שני מקרים של דרישה לקבלת קרקע מהאב.

לוח 2: נושאי הקונפליקטים בחלוקה לפי דורות

דור/נושא	חלוקת הקרקע	טיפוס בנייה	מיקום הבית	אחר	סה"כ
באחוזים (במספרים מוחלטים)					
דור ראשון	(1) 100	0	0	0	(1) 100
דור שני	(6) 75	0	(2) 25	0	(8) 100
דור שלישי	(6) 60	(2) 20	(1) 10	(1) 10	(10) 100
סה"כ	(13) 68	(2) 11	(3) 16	(1) 5	(19) 100

היו הבדלים בין הדורות השונים לגבי סוגית הדיון, מתוך לוח 2 המתאר את נושאי הקונפליקטים שהתעוררו בתוך המשפחות המרואיינות לפי דורות, אפשר לראות כי סוגית הדיון המרכזית שעמדה בפני בני שלושת הדורות הייתה סביב חלוקת הקרקע, כאשר המקרה היחיד שנסקר בקרב בני הדור הראשון התנהל סביב סוגיה זו. לגבי בני הדור השני והשלישי הדיונים סביב חלוקת הקרקע היוו 75% ו-60% בהתאמה. בנוסף לסוגיה של חלוקת הקרקע התעוררו בקרב בני שני הדורות האחרונים סוגיות נוספות כגון: טיפוס הבית המיועד, מיקום הבית וכד', שחלקם היה קשור בחלוקת הקרקע בין הבעלים.

כלומר אפשר לראות שכתוצאה מדגם הבעלות על הקרקע בישובים הערביים שעמדנו עליו קודם המאופיין בשותפות על הקרקע ואי בהירות בחלוקת הקרקע, התעוררו קונפליקטים סביב חלוקת הקרקע בין המחזיקים הרבים בקרקע שלכל אחד מהם יש לו זכות על אותה חלקת קרקע שהועברה בירושה.

לוח 3: גורמים מעורבים בפתרון הסכסוך בחלוקה לפי דורות

דור/פתרונות דיור	בית משפט/ עורך דין	ג'אהה	אב, סב ודודים	אחר	סה"כ
באחוזים (במספרים מוחלטים)					
דור ראשון	(0) 0	(1) 100	(0) 0	(0) 0	(1) 100
דור שני	(1) 12	(3) 38	(3) 38	(1) 12	(8) 100
דור שלישי	(5) 50	(4) 40	(1) 10	(0) 0	(10) 100
סה"כ	(6) 31	(8) 42	(4) 21	(1) 6	(19) 100

מתוך לוח 3 אפשר לראות כי נמצאו הבדלים בין הדורות השונים לגבי הדרך בה נפתר הקונפליקט. לגבי בני הדור הראשון, הסכסוך היחיד שנסקר נפתר בשיטה המסורתית של עירוב מתווכים. בקרב בני הדור השני אפשר להתחיל לראות ניצנים של פניה לבית המשפט והדבר בולט יותר בקרב בני הדור השלישי, כאשר ב-50% מהמקרים הייתה פניה לבית המשפט. אפשר להגיד כי הפניה של צעירים לבית המשפט נובע בראש וראשונה מהקטנת השטח המיועד לבניה וגידול במספר בעלי זכות ירושה על אותה חלקת קרקע, שכתוצאה מכך ועדת הסולחה לא יכולה להציע אופציות לפתרון הסכסוכים המתגלעים ביניהם.

לוח 4: משך הסכסוך בחלוקה לפי דורות (באחוזים ובמספרים מוחלטים)

דור/משך הדיונים	עד חודש	חודש עד 6 חודשים	6 חודשים עד שנתיים	שנתיים ויותר	סה"כ
באחוזים (במספרים מוחלטים)					
דור ראשון	(0) 0	(0) 0	(1) 100	(0) 0	(1) 100
דור שני	(0) 0	(5) 62	(1) 12	(2) 25	(8) 100
דור שלישי	(3) 30	(0) 0	(1) 10	(6) 60	(10) 100
סה"כ	(3) 16	(5) 26	(3) 16	(8) 42	(19) 100

דבר ראוי לציון כי קיימת היררכיה של פתרונות. סכסוכים קלים שמתעוררים בתוך המשפחה, וקשורים לחלוקת הבית ולטיפוס הבניה נפתרים בדרך כלל בתוך המשפחה על ידי האב או על ידי עירוב הסב והדודים. בסכסוכים המתעוררים בתוך משפחה מורחבת אחת או בין משפחות מורחבות אחדות קיימת מגמה לערב את הג'אהה. מגמה זו הייתה חזקה במיוחד בדור הראשון והיא נחלשה בדור השני, ומאז שומרת הג'אהה על מעמדה. כאשר לא עולה בידה של הג'אהה לפתור את הסכסוך נעשית פניה לבית המשפט. הפניה

לבית המשפט בלטה בעיקר בקרב הדור השלישי המתמודד עם סכסוכים שעברו אליו מהדורות הקודמים שנוטה פחות לקבל את המסגרות המסורתיות.

קשה לדבר על משך הסכסוך היות שחלק מהדיונים עברו מדור לדור וידעו עליות ומורדות במשך השנים. אפשר לראות מתוך נתוני לוח 4 המתאר את תקופת הדיונים לפי דורות, כי חלק ניכר מהדיונים נמשכו שנתיים ויותר. מגמה זו רווחת כאשר מדובר בסכסוכים המתעוררים סביב חלוקת הקרקע ולכן ראינו כי בקרב בני הדור הראשון כל הסכסוכים נמשכו משישה חודשים עד שנתיים. מאחר והסוגיה המרכזית שעמדה בלב הדיון הייתה סביב חלוקת הקרקע, אך במקרים אלה לא הייתה פניה לבית המשפט. בקרב בני הדור השלישי אפשר לראות כי 60% מהדיונים נמשכו לתקופה של שנתיים ויותר בגלל הנטייה של בני הדור הזה לפתור את הסכסוכים דרך פניה לבית המשפט. שוב אפשר להגיד כי משך הדיונים הארוך בקרב בני הדור השלישי, הינו תוצאה של גידול במספרם של בעלי זכות ירושה, הגדלת התחרות על הקרקע ומספר המשתתפים הרב שיש להם אינטרס בחלוקת הקרקע, שמביא ללא ספק להתארכות זמן הדיונים סביב חלוקת הקרקע והשימוש בה.

סיכום ומסקנות

עד כאן עמדנו על המתחים והקונפליקטים המתעוררים בקרב המשפחות המרואיינות, כאשר ראינו כי מרבית הסכסוכים התנהלו סביב חלוקת הקרקע בין המשפחות השותפות בקרקע. הקרקע עדיין רשומה על שמות הבעלים המקוריים ולא קיים רישום מעודכן של הקרקע. ככל שעובר הזמן מתרבים השותפים בקרקע שקרבת המשפחה ביניהם הולכת ומתרחקת ושניגודי האינטרסים ביניהם הולכים ומעמיקים עקב השטח הקטן יותר העומד לזכות כל יורש. הקרקע מתחלקת בדרך כלל לאחר מותו של האב ללא רישום החלוקה בטאבו. להוסיף לכך קיימת אי בהירות בחלוקת הקרקע, כאשר חלוקה זו אינה מוסדרת במוסדות התכנון, אלא מיושמת על פי הסכמים שבעל-פה בין זקני המשפחה (חלוקה חקלאית). דבר זה מביא להתכחשויות להסכמים קיימים ולבעייתיות בחלוקת הקרקע ומתעוררת דרישה לחלוקה מחודשת של הקרקע. כתוצאה מכך מתפתחים סכסוכים בין השותפים בקרקע שנמשכים תקופה ארוכה, לכל הפחות שנתיים. לעיתים הם עוברים מדור לדור, כפי שראינו אצל חלק מהמשפחות, כאשר סכסוכים אלה הם כבויים ומתפרצים ברגע שאחד מבני המשפחה מתכנן לבנות בית. ולכן היה קשה לנו לאמוד את משך הזמן שהתרחשו בו הסכסוכים האלה. קונפליקטים אלה מתנהלים לעיתים רבות בתחרות, כאשר כל צד מנסה להשיג את האינטרס שלו בקרקע בלי התחשבות בצד האחר. אך במקרים אחרים קיים שיתוף פעולה בין בני המשפחה ברגע שמדובר בסכסוכים שאינם קשורים בחלוקת הקרקע, כמו המיקום של הבית, טיפוס הבנייה וכד'. הפתרון של הקונפליקטים מתגלגל לעיתים לפתחו של בית המשפט ברגע שהמשפחות שיש ביניהן סכסוך מנסות לפתור את הסכסוך בשיטה המסורתית של פנייה למתווכים או לוועדת הסולחה ללא הצלחה. הפנייה לבית המשפט משמעה הסלמת הסכסוך בין צדדי הסכסוך ומביא לעיתים לפירוק היחסים המשפחתיים כפי שהראינו בחלק מהמקרים. דבר נוסף לא פחות חשוב כי האוכלוסייה קרועה בין שלוש מערכות של נורמות חברתיות: נורמות אסלאמיות, כלומר לפי חוקי השריעה האסלאמית, נורמות מסורתיות שהתפתחו במשך הזמן נוסף על החוק הישראלי. חלק מהאנשים מנסה לפנות לבית המשפט הישראלי כדי לעקוף את חוקי השריעה המוסלמית.

אחת המסקנות העיקריות מהמחקר היא כי הזקנים משתמשים בבעלות על הקרקע ובמניעת העברת הרישום של הקרקע על שמות היורשים כמנגנון שליטה בצעירים. הבעלות החוקית על הקרקע נותנת להם כוח שליטה בצעירים מהמשפחה המורחבת. ביתם נותר מקום התכנסות חשוב לכל בן ונכד שמבקש להתעדכן בהחלטות ובדיונים המתקיימים באשר לדפוסי השימוש בקרקע בעיקר לבניה. כל מי שמבקש להיות מעודכן ולהשפיע על ההחלטות כך שאינטרסים שלו בקרקע לא יפגעו מחויב להשתתף במפגשים השגרתיים בבתי הזקנים כיון שנושאי הדיון המשפיעים על השימוש בקרקעות עולים באופן ספונטני ובתדירות גבוהה במפגשים אלה, בעיקר במצבים בהם גובר המתח סביב השימוש בקרקע. הזקנים עושים שימוש באי הבהירות המתקשרת לבעלויות ולזכויות השימוש בקרקע כדי ליטול לעצמם את המונופול על הידע הקשור בהכרת הבנות והסכמים לא פורמאליים מהעבר המשפיעים על קבלת ההחלטות. הזקנים מציגים עצמם גם כמפשרים וכושאים ונותנים מנוסים היכולים להיעזר במוסדות מסורתיים כדי לפשר ולפסוק בזמן קצר יותר מאשר מערכת המשפט של המדינה. כל אלה מקנים לזקנים עמדת כוח שאבדה להם בכל היבט אחר של חיי החברה. למרות האמור לעיל מסתמנת בשנים האחרונות מגמה של אובדן הכוח של הזקנים עובדה שבאה לידי ביטוי בגידול במספר המקרים של פניה לבתי משפט. נראה לנו כי מגמה זו קשורה בכך שעבור רוב המשפחות לא נותרו חלקות קרקע לחלק לבני הדור הצעיר מעבר לחלקות אחרונות סביבן קיים סכסוך בין קרובי המשפחה. מצב זה מסיר את השוט של הזקנים כלפי הצעירים.

השלכות תכנוניות

דגם הבעלות על הקרקע והקונפליקטים המתנהלים סביבו גורמים לא אחת לעיכוב בפיתוח תשתיות בשכונות כגון: סלילת כבישים, העברת תשתיות של מים וביוב. בעיקר נמנעת האפשרות לבצע רה-פרסלציה של חלקות שהיא תנאי הכרחי לתכנון מודרני ולהבטחת איכות חיים ביישובים הערבים. על כן צריך לעודד רישום של הקרקע על שמותיהם של בעלים נוכחיים המחזיקים בקרקע. לרישום הקרקע והזכויות השלכות מרחיקות לכת על האפשרות לקדם תכנון מפורט ופיתוח פיזי ברמת הישוב, על היכולת לקבל היתר בניה וכן על היכולת של הפרט לקבל משכנתא ושל היזם לקבל אשראי פיננסי. ויכול להיות שהיא תתרום גם ליציבות חברתית. בנוסף היא תאפשר הקצאת קרקע לצורכי ציבור על ידי עריכת תכניות איחוד וחלוקה כבסיס לחלוקה רציונלית של חלקות באופן שיאפשר תכנון מודרני ומרווח.

מעבר לכך, בעלי הקרקע הזקנים מונעים מכירה של קרקעות ומיסוד של שוק קרקעות משוכלל שבכוחו ליצור רציונליזציה של השימוש בקרקע של הישוב בתנאים של חברה קפיטליסטית. למבנה בעלות לא רציונאלי מבחינה כלכלית קפיטליסטית השלכות על דגם ההתפתחות של היישוב. בתים קטנים הממוקמים על גבי תשתית צפופה במרכז היישוב נשארים מוזנחים כיון שעשרות משפחות יורשות של שטח של כ-80 מ"ר במרכז היישוב איננו מאפשר שימוש בשטח זה. מצד שני בניה בשולי הישוב על קרקע בירושה מתבצעת רחוק מבתי שכנים כל שהם, עובדה שהופכת את השלמת התשתיות לשכונה לבלתי אפשרית מבחינה כלכלית. כמו כן חלוקה לא רגולטיבית של הבעלויות על הקרקע לפי הסדרים לא פורמאליים יוצרת מרקמים בנויים צפופים ובלתי אפשריים של בתים ללא כניסות מסודרות מהרחוב, צפיפות

בניה בלתי סבירה ואי סדר בפריסת המבנים. לעיתים בגין המצוקה הנובעת מצורת ומגודל המבנה, פולשים הבונים של שטחים בבעלותם שמיועדים לצרכי ציבור וכך נסללים רחובות צרים עם פינות בלתי בטיחותיות וכדומה, שמייצרים מרחב בנוי כאוטי שמספק איכות חיים ירודה לתושביו.

אפשר לעודד רישום הקרקע על שמותיהם של בעלים נוכחיים המחזיקים בקרקע בצורות שונות:

1. במישור התכנוני: צריך לעודד עריכת תכניות איחוד וחלוקה, דבר הקשור ברישום הקרקע על שמות הבעלים הנוכחיים של הקרקע. דבר זה דורש מימון מצד משרדי הממשלה ובמיוחד משרד הפנים. על פי בדיקה של המרכז לתכנון אלטרנטיבי, הגורם המגביל ביצוע תכניות איחוד וחלוקה הוא היעדר תקציבים (כנס המרכז לתכנון אלטרנטיבי בנצרת, 2012). הקצבת תכניות של איחוד וחלוקה יש בכוחה לזרז את תהליך הרישום והסדר הקרקע.
2. בתחום המנהלי-הקמת גוף שיכול לקבל על עצמו את האחריות של עריכת רישום של הקרקע. מאחר ורישום הקרקע מפוזר בין משרדים ממשלתיים שונים (דוח ועדת סיכוי, 2011). רצוי גם לשתף נציגים מהאוכלוסייה הערבית ליצירת אימון בין הגופים האלה לבין הציבור הערבי.
3. בתחום ההסברתי: הגברת המודעות בקרב הציבור הערבי לחשיבות רישום הקרקע. במיוחד קיימת דעה בקרב הציבור הערבי שרישום הקרקע כרוך בעלויות גבוהות. תהליך של הסברה יכול לידע את התושבים על אמיתות העלות של תהליך הרישום, במיוחד קרקעות העוברות בירושה. דבר זה דורש ערכית כנסים, ישיבות עם הציבור הרחב ביוזמתה ואחריותה של הרשות המקומית בשיתוף עם גופים האחראים על תהליך הרישום.
4. בתחום הנדליני: צריך להקל בעסקות המיסוי של רכישת קרקע על מנת לעודד את האנשים לרשום את הקרקעות שנרכשו בלשכת רישום הקרקע. מאחר ועל פי בדיקה של עמותת סיכוי נמצא כי אנשים נרתעים לרשום את קרקעות שנרכשו בגלל העלות הגבוהה של מיסוי רכישת
5. בתחום הנדליני: אפשר להגיד גם כי מחיקת חובות עבר למס רכוש בגין עסקאות עם אנשים שאינם עוד בין החיים והטיל חובות מינימום במסגרת החוק וההסדרים הנהוגים, תוך פרישת החוב לאלו שידם אינה מושגת.
6. לצד כל זה, אי אפשר להתעלם ממערכת הנורמות והמנהגים של האוכלוסייה הערבית ורצוי להקים ועדה בדומה לוועדת סולחה במטרה לפתור בעיות המתעוררות סביב חלוקת הקרקע. מאחר וראינו כי במרבית הסכסוכים קיים ניסיון לפתור את הסכסוכים האלה דרך ועדת הסולחה. ועדה זו תקבל גיבוי מועדות שונות שיקומו לרישום הקרקע. מאחר והיא תתרום גם להגברת מודעות הציבור ותביא להאצת תהליך הרישום.

מקורות

- אלחאג, מ. (1983). סגנונות חיים משפחתיים בקרב קבוצות וסקטות בעיר ערבית בישראל, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- אלחמזאוי, מ. (1998). הבעלות על הקרקע בפלסטין 1918-1948. אלאסואר, עכו (בערבית).
- אלמסעודי, ס. (2003). אלסיאסה אלסהיוניה לתהויד אלאראדי אלפלסטינייה. דאר אוסמה, עמאן.
- אלקרינאוי, ע. וטבו, נ. (2002). "שיתוף מתווכים מסורתיים כמתווכי-תרבות בפעולות התערבות של שוטרים ושל עובדים סוציאליים בחברה הערבית בישראל". משטרה וחברה, גיליון 6, עמ' : 72-33.
- בדוי, מ. (1997). "מפהום אלסראע: דראסה פי אלאוסול אלנדריה ללאסבאב ולאנואע," מגלת דראסאת מוסתקבליה. אלעדד אתאלת. גאמענת אסיוט.
- ברודניץ, מ. (1983). "הדינמיקה של השינויים הפיסיים בכפר הערבי בישראל" בתוך אבשלום שמואלי, ארנון סופר ונורית קליאוט (עורכים) ארצות הגליל. חיפה, החברה למחקר מדעי שימושי, אוניברסיטת חיפה, עמ' : 745-761.
- ברודניץ, מ. (1967). תמורות במבנה הפיזי של הכפרים הערביים בישראל. עבודת גמר למילוי חלק מהדרישות, הטכניון.
- ברודניץ, מ. (1986). "בנייה עצמית או שיכון ציבורי". מבנים 49, עמ' 16-17.
- ברודניץ, מ. (2009). "עתיד הישובים הערביים בישראל: האם סוף עידן העיון האצור?". תכנון, 6 (1), עמ' 146-156.
- היללי, א. (1983). "הזכויות במקרקעין: רקע היסטורי כללי של התפתחות הקניין בארץ". ארצות הגליל, אוניברסיטת חיפה ומשרד הביטחון, 575-611.
- חלבי, א. (2000). "המשפט הישראלי בשירות מדיניות הפקעת הקרקעות" מחברות של עדאללה, 2 : 6-11.
- חלילה, ס. (1986). תאתיר סיאסת אלאסתעמאר אלבריטאני ולאסתיתאן אליהודי עלא מולכית אלארד פי פלסטין 1929-1939, מרכז אתותיק ולאבחאת, גאמענת ביר זית.
- חמאסי, ר. (1994). "הבעלות על הקרקע כגורם מעצב מרחבים בישובים הערביים" אופקים בגיאוגרפיה, 40-41 : 43-56.
- חמאסי, ר. (2007). בין מנהגים לחוקים, תכנון וניהול הקרקע בישובים הערביים. מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, ירושלים
- יפתחאל, א. (2000). "קרקעות, תכנון ואי שוויון: חלוקת המרחב בין יהודים וערבים בישראל". נייר עמדה. מרכז אדווה.
- יפתחאל, א. וקדר, ס. (2000). "על עצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי" תיאוריה וביקורת, 16 : 93-106.
- כרמון, נ. ואחרים (1990). ההתיישבות החדשה בגליל: מחקר הערכה. המרכז לחקר עיר ואזור, הטכניון, חיפה.
- מסאלחה, מ. (1986). אלארד: דראסה ותחליל, מכתבת אלקבס. אלנאסרה.
- סויד, ח. (2003). "מדיניות של אפליה מושרשת וממוסדת". ארץ אחרת, 16 : 39-41.
- סופר, א. (2003). "מצוקת הקרקע במגזר הערבי- בעיה אמיתית או מיתוס" קרקע, 57 : 27-29.
- סלימאן, ס. (2011). מבנה החלטות מגורים של משקי בית בישובים ערביים בישראל, עבודת דוקטורט, אוניברסיטת תל אביב.

- עראף, ש. (1986). אלקריה אלערביה אלפלסטיניה, מבנא ואסתעמאלאת אראדי, אלקודס.
- רביע, ח. (2007). אלאוסרה וקאדאיא אלמוגתמע אלערבי פי אסראיל, אחווה המכללה האקדמית לחנוך.
- קיפניס, ב. (1991). הדיור בישובים הערביים בישראל, המכון לחקר חיפה והגליל, חיפה.
- שר שלום, ר. (2011). סוגיות ברישום המקרקעין בחברה הערבית בישראל, מיפוי חסמים והמלצות מדיניות. עמותת סיכוי, העמותה לקידום שוויון אזרחי.
- Abu-Nimer, M. (1996). Conflict Approaches: Western and Middle Eastern Lessons Resolution and Possibilities, *American Journal of Economics and Sociology*, 55 (1), pp. 34-51.
- Deutsch, M. (1973). *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*, New Haven: Yale University Press.
- Murray, E. (1968). "Conflict: Psychological Aspect's", in: *IESS*, PP.220-225.
- North, R. (1968). "Conflict : Political Aspect's", in: *IESS* 226-232, P.228.
- Laura, N. (1968). "Conflict: Anthorpological Aspect's, in *IESS*, 236-242, PP. 236-241.
- Lewis, C.(1968). "Conflict: Social Aspect's: in *IESS*, 232-236,PP.232-233.
- Lopez, G. & Stole, M. (1989). *International Relations: Contemporary Theory & Practice*, Washington D. C., Congressional Quarterly.
- Panelli, R. (2004). *Social Geographer*, London.
- Patai, R. (1949). *Mushaa Tenure and Cooperation in Palestine*, Tel Aviv.
- Pruitt, D., Rubin, J. (1986). *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement*, New York: Mcgraw-Hill.
- Rahim, M. (1990). *Theory and Research in Conflict Management*, New York: Praeger.
- The Encyclopedia Americana International Edition (1992). Danbury, Connecticut: Gerolier Incorporated.

